

# ZDENĚK MASOPUST

Ivan Mucha

Zdeňka Masopusta jsem poznal před více než čtyřiceti lety. Byli jsme kolegy na katedře teorie práva pražské právnické fakulty. Byl mimořádně vtipný, velmi vzdělaný, společensky obratný a u studentů oblíbený. Spolu jsme měli na starosti skupiny studentů, jak tehdy bylo zvykem. Naše kamarádství se utužilo brzy poté, co jsme se studenty oslavovali narození mého syna. Oslava byla rušná a bylo nám řečeno, že pravidla kolejniho řádu platí nejen pro studenty, ale také pro učitele. Znovu jsem se s ním potkal na plzeňské právnické fakultě v mnohem klidnějších dobách. Cítím se poctěn tím, že mohu přispět do sborníku textů k jeho památce.

\*\*\*

Jedna z nejdiskutovanějších otázek, které jsou dnes kladeny, se týká toho, co vlastně víme o světě, o společnosti, o lidském vědomí. Způsob, jakým na ni odpovídají ti, kteří si ji kladou seriózně, vážně závisí také na tom, jaké je jejich vzdělání, jakou podobu má jejich představa o světě a jak naléhavá je jejich touha po nalezení jasně odpovědi. To, co víme o světě, případně co je podstatné vědět, abychom se v něm správně orientovali, abychom získali jistotu, ovlivnil vývoj moderní civilizace, která nabízí široký výběr receptů, jak postupovat, jak to udělat.

Do nabídky možností toho, co můžeme vědět, zasahují ve značné míře masmédiá. Systémový teoretik Niklas Luhmann dokonce tvrdí, že vše, co dnes víme o světě, víme z masmédií. Jejich síla

je svádívá. Nabízí takové vědění, které lze přijímat bez kritického myšlení. Lze si je osvojit lehce a hravě. Je to jeden ze znaků masové kultury a civilizace. Pestrá nabídka prefabrikovaných forem vědění, poznání a jistot je mimořádně široká. Je nadbytečná a odpovídá charakterizaci soudobé společnosti jako společnosti mrhání. Svět kolem nás je barvitější, hlučnější, je také světem přemíry informací. V něm se všichni pohybujeme. Vybízí k oprávněnosti jednat podle mnoha vzorců jednání, což vede k atomizaci společnosti. Důsledkem pak může být i ztráta zájmu o společné cíle jednání či popírání existence univerzálních hodnot. Mnohé z nich byly předpokladem pozitivního vývoje lidské civilizace posledních více než dvou set let. Mezi ně patřila také idea občanské společnosti a lidských práv.

Sociologická teorie opírající se o koncepci autopoietických systémů popisuje narůstající komplexitu sociálních vazeb, sítí vztahů a procesy změn sociálních struktur. K těmto změnám dochází díky stálé nezbytnosti vyrovnávat se s novými situacemi, k jejichž vysvětlení nestačí operovat se staroevropskými pojmy. Také velké ideje, které ovlivnily vývoj moderní civilizace, je třeba reflektovat v novém kontextu. To se týká i pojmů občanské společnosti a lidských práv. Rozšíření komunikačních sítí, stoupající rychlost šíření informací, vede jednak k překonání vzdáleností času a prostoru a také k postupnému otevírání se, přibližování, prolínání jednotlivých kultur původně od sebe vzdálených. Pojmy občanské společnosti a lidských práv byly formulovány v rámci jednoho kulturněhistorického prostoru. Byly definovány obecně jazykem, který byl srozumitelný v místě jejich vzniku. Do jiného kulturního prostoru musel být překládán, s tím, že porozumění pojmům nebude nikdy identické. K posunu významu pojmů docházelo nejen v různých, cizích kulturách, ale i v samotném místě jejich původního definování.

Oba pojmy zůstávají nicméně bazálními pilíři moderní společnosti. Definovat je jednoznačně, s nárokem na absolutní platnost,

bez ohledu na měnící se reálné podmínky změn v soudobém světě vysoce vyspělé technické společnosti je nebezpečné. Idea občanství, občanské společnosti a lidských práv by měla zůstat součástí kritické reflexe procesů změn v soudobé společnosti, a to i za situace, kdy se začínají prosazovat systémové teorie zdůrazňující význam samovývoje společnosti v pojetí autopoietických systémů. Autopoiesis v systémové teorii předpokládá radikální změnu vztahu mezi systémem a prostředím. Nahrazuje pojetí uzavřeného a otevřeného systému podstatně závislého na prostředí jednak posilováním vnitřní integrity a reprodukce systému v měnících se podmínkách prostředí, uzavíráním se jejich vlivu a jednak využívajícím změn v prostředí inovativními postupy k posilování vnitřní integrity a reprodukce. V obou případech dominuje snaha po posilování soudržnosti systému buď uzavíráním se vlivu prostředí, nebo otevřeným přijímáním podnětů vycházejících z prostředí, které činí systém flexibilním. Autopoietický systém ve vztahu k prostředí kombinuje oba aspekty chování uzavřeného a otevřeného systému, ale podstatně se liší tím, že jeho aktivita není zaměřena na integritu, ale na postupující diferenciaci prosazováním nového typu racionality systémové.

Mimo systémovou teorii může být pojem redukce komplexity uvažován i s ohledem na nezbytnou selekci, volbu chování, přijetí informací, komunikace v situaci nadbytku věcí, myšlenek, plurality možností, jak jednat. Komunikační systémy moderní civilizace hrají dominantní roli při určování toho, co je užitečné a prospěšné a co je na druhé straně neužitečné, zbytečné, co nemá žádný význam s ohledem na pozitivní vývoj lidské civilizace. K vysoce vyspělé technické civilizaci s rozvojem technologií, stoupajícího vlivu médií ovlivňujících veřejné mínění stoupá tlak na přijetí určitého vzorce nejen jednání, ale také percepce, vnímání světa. Jako by se prosazoval nový způsob vědění o světě a myšlení světa. Projevuje se to právě při rozlišování efektivního vědění, pragmatického především technicko-racionálního

a vědění neefektivního. Jak ale určit efektivitu, užitečnost a neefektivitu, neužitečnost určitého vědění? K čemu, k jakým výkonům, k jakým cílům se vědění vztahuje a z jakého hlediska je určité vědění neužitečné? Kdo stanoví pravidla a kritéria užitečnosti vědění? Jaký typ vědění prospívá reprodukci společnosti? Do jaké míry je užitečné, prospěšné vědění autentickým výrazem nezbytné volby redukce komplexity, jaké nebezpečí hrozí procesu orientace na aktivity spojené s užitečným věděním? Vývoj moderní společnosti zaznamenal nebezpečné tendence civilizačního vývoje projevující se různými formami směřování k totalitě posilováním mechanismů kontroly a regulace prosazováním kategorických požadavků toho, co je správné. To vše bylo neočekávaným důsledkem původně inspirativní ideje požadované integrity, soudržnosti společnosti.

Diferenciace sociálního světa vytváří nové podmínky života a je také výzvou k zamyšlení se nad novými nabídkami, šancemi, jak se v něm prosadit, jak naplnit vlastní představy a touhy. Představa, že je to snadné, že jedinec je v pozici svobodně se rozhodujícího v absolutním smyslu, je iluzorní. Samovývoj soudobé společnosti probíhá jako proces funkcionální diferenciace jednotlivých funkčních systémů společnosti, ekonomického, politického, právního, vzdělání, vědy a dalších. Každý z funkčních systémů sleduje vlastní systémovou logiku. Diferenciace funkčních systémů probíhá již dlouho a neustále se zrychluje. Popsat tento proces staroevropskými pojmy je nemožné. Diferenciace vyvolává v první řadě diference, a ne jednotu. Jde spíše o to, rozeznat, jaké následky má sebereferece jednotlivých dílčích systémů pro celou společnost. Antropologicko-filosofický a humanisticko-osvícenský základ ideje lidských práv a občanské společnosti, který ovlivnil podstatně vývoj moderní civilizace, se u systémových teoretiků posouvá do kategorie staroevropských pojmů.

Samovývoj společnosti popisovaný teorií autopoietických systémů je také jedním ze způsobů redukce komplexity zaměřením se na určitý výsek toho, co může být vnímáno, myšleno a efektivně využíváno s ohledem na funkce, které sledují jednotlivé diferencující se systémy. Soudobá vyspělá technická civilizace dosáhla vysokého stupně při zajišťování hmotné životní úrovně, větší svobody volby životního stylu a mnoha dalších také s přispěním vlivu koncepcí občanských a lidských práv. Disciplinace života vyvolaná plněním nezbytných úkonů k tomu, aby byly uskutečněny ideje pokroku, politických svobod a lepšího života, byla nezbytná. Byla závislá také na posilování víry v absolutní význam dějinnotvorné síly lidského rozumu jako užitečného vědění, technické dovednosti při realizaci cílů a řešení problémů. Kontinuita jejich vývoje zaměřením na řešitelnost řešitelných problémů se projevila i v podobě současné dominance planetární technovědy.

Relativní blahobyt vysoce vyspělé technické civilizace vytváří také prostor k uspokojování potřeb, zájmů, touhy, které nesusouvisí přímo s fungováním společnosti, efektivity systému. Multiplicita nabídek toho, jak žít, jaký životní styl zvolit, svoboda rozhodování v této oblasti mají však svoji odvrácenou část. Spočívá v tom, že neužitečné vědění mimo vědění, které se orientuje podle funkčních mechanismů efektivity a integrity systému, se nepřímou podílí na jeho destrukci, a to záměrně i nezáměrně.

Stále naléhavější je otázka, zda má smysl ještě dnes se pokoušet o definování univerzálně platného hodnotového vzorce kultury v situaci, kdy zaznamenáváme procesy změn, které probíhají samovolně, kontingentně, nahodile, jiným způsobem mimo kontrolu a regulaci vývoje podle velkých idejí sociálních reformátorů, myslitelů minulosti.

Vytváření jednotného, silného, pevného společenství, světa, globalizované společnosti se opírá o staroevropské pojmy myšlení

světa a o specifické pojetí smyslu dějin. Myšlenka jednoho světa je simplifikací. S postupujícím nárůstem změn a nových situací stoupá také požadavek, jak se na ně připravit, jak se s nimi vyrovnat. Podstatná část těchto změn je důsledkem kontinuálního vývoje a prosazování technovy.

Velké potíže nastávají v okamžiku, kdy se idea jednotné kultury, civilizace, lidství, humanity, jednotného životního stylu, myšlení, citění a hodnocení věcí ukazuje být nerealizovatelnou. Spíše než velké ideje se jednotícím prvkem formujícím život stává reálná síla moderní technovy. Starší předpoklad existence jednotící ideje veškerého dění i bytí, předpoklad metafyzického základu světa, je nahrazován či suplován technickými postupy řešení konkrétních problémů.

Idea kontinuálního vývoje lidské civilizace směřujícího k naplnění ideálu lidství, humanity je čím dál tím více iluzorní. Schází univerzální světonázor, ideologie, která by mohla být orientující pro celou světovou populaci. Dnešní stav světové civilizace tomu brání.

Ve světě moderní technovy, ve vysoce vyspělé technické civilizaci dochází spíše než k sjednocování k diferenciaci a fragmentacím. Nástrojem pozitivních změn se stávají diferencující se systémy ekonomiky, politiky, práva. Technovy sama klade požadavky, úkoly, stanoví priority řešení problémů, aby vysoce komplexní systém moderní společnosti mohl přežít. Dominance technovy je patrná i s ohledem na způsob, jakým implementuje svoje problémy sociálnímu světu. Otrásá či vytrhuje člověka z jeho zakotvení v sociálním světě.

Změna vnímání světa, která se projevila nejen ve fyzice, ale také později v biologii a sociálních vědách, se vyznačuje opuštěním statického, mechanistického obrazu světa. Horizont současného světa nabízí možnost rozvíjení jiných výzev obsažených ve

velkých idejích novověku a moderny. Jeden z pokusů o realizaci velkých idejí skončil zklamáním vyjádřeným v úvahách o krizi hodnot. Koncept staticky chápaných idejí a hodnot nemohl obstát v náporu času a procesů změn. Také konstatování, že země, které jsou na civilizačně vyšším stupni vývoje, mohou účinně pomáhat a vyřešit všechny těžkosti života v méně civilizačně vyvinuté společnosti, je bohužel výrazem romanticko-utopické iluze. Neberou v úvahu to, jak podstatně se svět během posledních desetiletí změnil, ani to, jaká propast je mezi idejemi minulosti a realitou dneška.